

Demokracie a politika

Pavel Šaradín

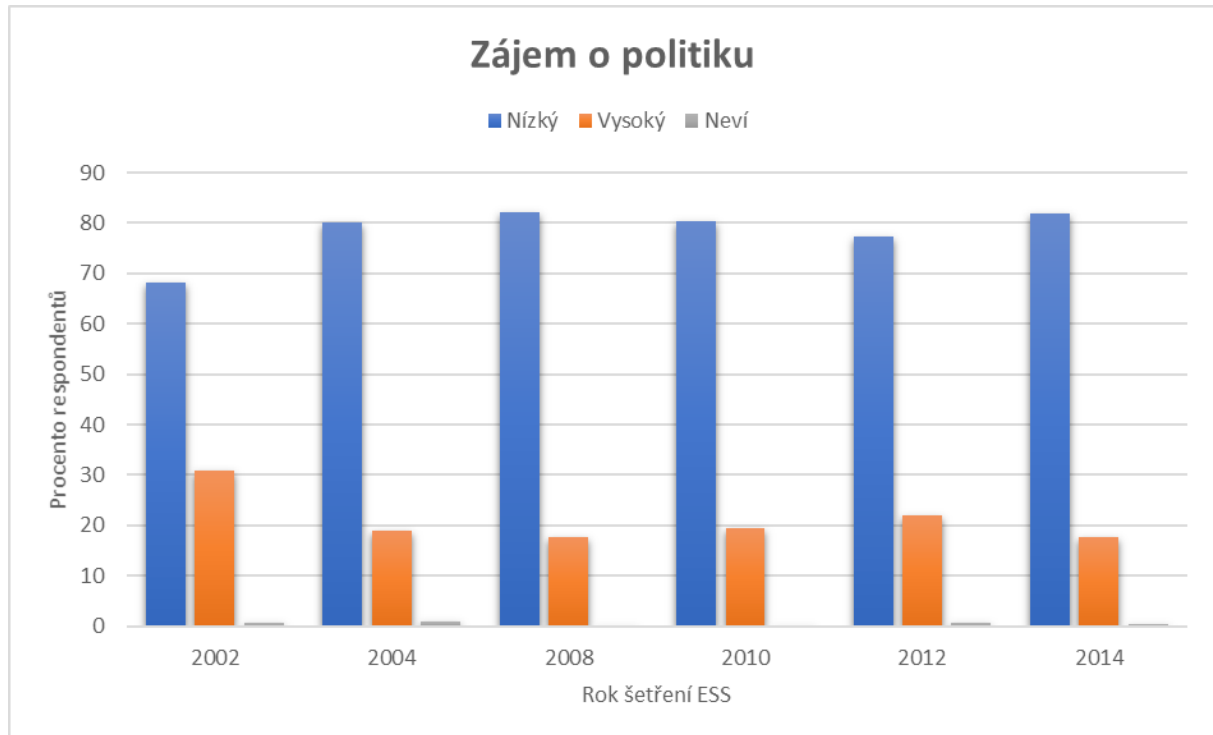
Demokracie znamená vládu lidu, zní nejběžnější definice. Abraham Lincoln ji zpřesnil, když prohlásil: „*Demokracie* je vláda lidu, skrze lid a pro lid.“ První československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk později dodal: „Tož demokracii bychom už měli, teď ještě nějaké ty demokraty.“ Oba dva citáty naznačují, že v demokracii si vládnou lidé sami, ale nestačí ji jen formálně ustanovit, ale potřebujeme i občany, kteří jsou aktivní, angažovaní a schopní vnímat a dodržovat základní demokratické principy.

V posledních čtyřiceti padesáti letech se teorie demokracie zásadním způsobem rozrostla. Došli jsme až k tvrzení, že čím větší je samotný zájem o výzkum demokracií, tím větší počet definic máme. Giovanni Sartori výstižně upozornil, že jsme se již před léty dostali do situace devalvace pojmu demokracie, nastal věk „zmatení v chápání pojmu demokracie“ (Sartori 1993: 8-9). Dnes se demokracií zaštiťuje kde kdo, i při jakémkoliv nicotné debatě mezi opozicí a koalicí zaznívají slova o tom, že jedna či druhá strana se chová nedemokraticky. Kromě toho se pojem demokracie postupně mění v „demokracii s adjektivy“ (jen namátkou, neliberální, defektní, delegativní, klientelistická, deliberativní, volební, zastupitelská, ekonomická atd.). Přestože se na přesné definici demokracie nemusíme shodnout, její principy jsou obecně uznávány. Jistě si demokracii spojíme s participací, právním státem, oddělením mocí, efektivní vládou a svobodnou soutěží politických stran. Tyto principy, v očích mnoha občanů nenaplněvané, nás mohou vést až ke kritice demokratického vládnutí. Hovoříme o demokratickém deficitu, nedostatečné reprezentativitě, nízké volební účasti, politické apatii, politické negramotnosti a neinformovanosti, zkrátka jako by se snižoval i zájem občanů o politiku a převažovala již zmíněná politická apatie. Nemusíme hovořit o krizi demokracie, i když všeobecně zažíváme snižující se podporu občanů vůči demokracii jako politickému systému. Výzkumy prováděné v rámci European Social Survey ukazují, že vztah k demokracii, respektive důvěru k ní oslabil zejména ekonomická krize v roce 2008. Pokles důvěry vůči demokracii se odehrál všude v Evropě, nicméně v zemích, kde krize zasáhla intenzivněji, byl propad důvěry vyšší, například v Portugalsku, Řecku či Slovinsku. K těmto zemím, byť ekonomická krize nebyla tak hluboká jako ve výše zmíněných státech, patří i Česká republika. V rámci národních výzkumných šetření badatelé zjistili, že během 10 let našeho členství v Evropské unii poklesla důvěra v demokracii o 10 procent. Podíl na tom má jak ekonomická krize, tak vnímání vlády a politické situace občany. V únoru 2013 bylo spokojeno s fungováním demokracie pouze 33 % dotázaných, nespokojených bylo 63 % respondentů (CVVM 2013). Naštěstí je do jisté míry¹ provázána důvěra v demokracii s důvěrou v politické strany a politické instituce, takže v době vlády bez skandálů, jakých jsme byli svědky v případě premiérování Petra Nečase, a za zlepšených ekonomických ukazatelů, důvěra v demokracii stoupla. V únoru 2015, přibližně rok po ustavení nové vlády vzniklé po sněmovních volbách 2013, s fungováním demokracie bylo spokojeno 54 % dotázaných (CVVM 2015). Zároveň to znamená, že nyní již více než polovina obyvatel důvěřuje demokratickému politickému systému. Současně s tím, jak se snižoval souhlas s výrokem „demokracie je lepší než jakýkoliv jiný způsob vlády“ se zvyšoval až na třetinu podíl těch (únor 2014), kteří si dokáží představit, že v případě potřeby by mohla potřebnou efektivitu zajistit autoritativní vláda (CVVM 2014). V únoru 2015 se podíl těchto podporovatelů snížil opět na čtvrtinu. Zatím nejsme schopni určit, zda takovéto výkyvy jsou projevem standardní demokracie, nebo ještě postkomunistické nestability. Déle trvající

¹Na základě dat ESS Klára Vlachová a Markéta Sedláčková vyvozují, že „(a)nalýzy ukázaly, že s fungováním demokracie je u nás spokojeno více lidí než s prací vlády a míra spokojenosti s fungováním demokracie je u nás vyšší než míra důvěry v parlament.“

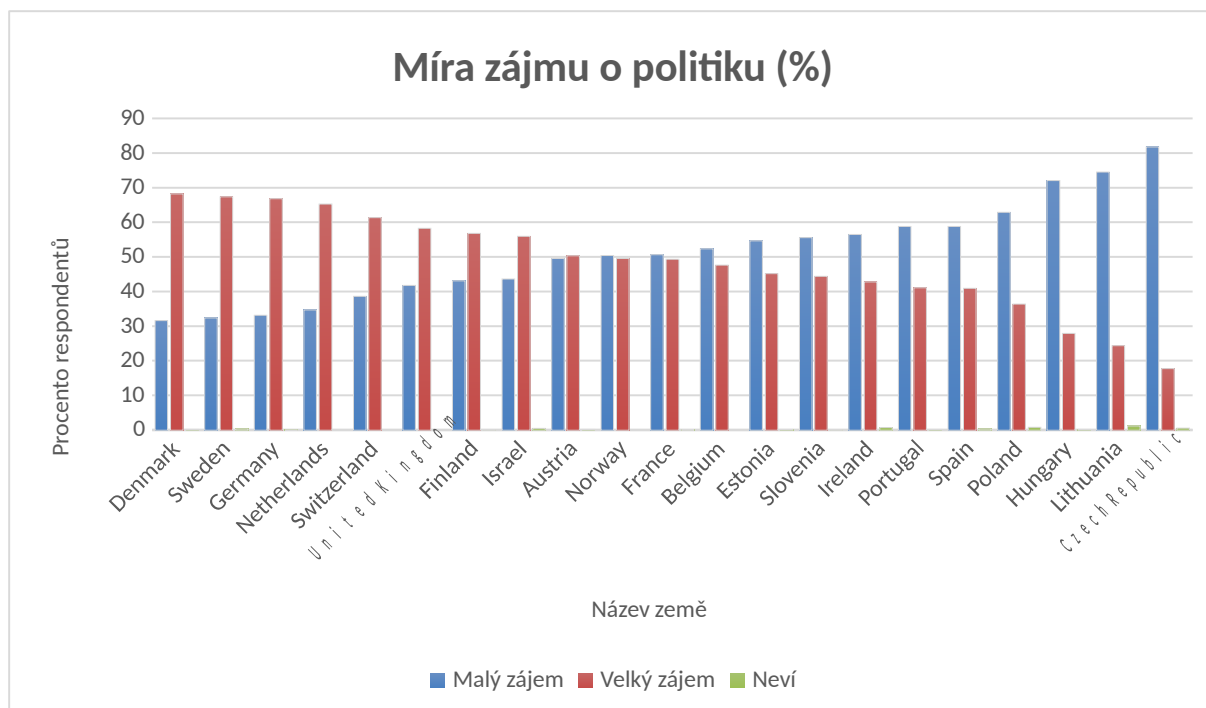
snižování důvěry v demokracii by však mohlo mít dalekosáhlé důsledky, ať již vnitřní, nebo zahraničněpolitické.

Klíčovým ukazatelem demokracie je zájem občanů o politiku, čím je vyšší, tím větší je potenciální kontrola politického systému a jeho aktérů občany. Následující graf však ukazuje, že tento zájem se snižuje, zvláště patrné je to se situací v roce 2002.

Pramen ESS, zpracoval Michal Soukop

Taková je pozice v České republice, nicméně skutečný obraz získáme až při srovnání s jinými zeměmi, jak jej ukazuje další graf. Ve zkoumaném vzorku (za rok 2014) jeví Češi o politiku nejmenší zájem.

Samotné svobodné volby nezaručují, že vlády budou vždy hájit zájmy občanů. Proto se v některých teoriích hovoří o nutnosti politické participace. Je vhodné, aby se občané zajímali o politiku, kontrovali způsob vládnutí a kvalitu správy. Klíčovou proměnnou je zájem o veřejné dění, respektive o politiku. Mnozí se shodují na tom, že politickou apatii, pokles důvěry v demokracii a vyšší efektivitu vládnutí by mohly pomoci překonat demokratické inovace. V současné době se politická věda soustřeďuje na výzkumy, které se těmito inovacím věnují, zejména nejrozličnějším participačním formám. Výzkum je v tomto směru velmi rozsáhlý a cílem je zjistit, jakým způsobem lze dosáhnout vyšší efektivity vládnutí zapojením občanů. Řada zemí podporuje nové techniky a postupy vedoucí k vyšší participaci občanů, ať už finančními, edukativními či legislativními nástroji. Jiným a velmi důležitým prvkem zvyšování politické gramotnosti je občanské vzdělávání. Odborníci se shodují, že právě to vede ke kritickému myšlení, podpoře demokracie a většímu zájmu o politiku. Jeden z výzkumů ukázal, proč záleží na občanském vzdělávání (OV). 1) OV zvyšuje podporu demokratickým hodnotám (tolerance, demokratické mechanismy atd.); 2) OV zvyšuje politickou participaci; 3) OV pomáhá občanům identifikovat jejich zájmy jak individuálně, tak jako členy skupiny, lidé pak lépe prosazují své zájmy. 4) OV pomáhá lidem chápat občanské záležitosti; 5) Čím lepší OV, tím méně nedůvěry a strachu. „Ignorance je otcem strachu a znalosti jsou matkou důvěry.“; 6) Čím lepší OV, tím konzistentnější názory ve výzkumech veřejného mínění napříč tématy i časem.; 7) OV může měnit zakořeněné názory na některá témata, např. oslabuje strach z imigrantů apod.

Vraťme se však k inovacím. Podpora participativním technikám a nástrojům není všeobecně sdílena a existují autoři, kteří hlubší zapojení občanů do politického procesu a rozhodování odmítají. Nejčastějšími argumenty směřují k tomu, že občané nemají dostatek informací proto, aby se mohli více zapojit do procesu vládnutí, tedy že jsou nekompetentní, rozhodování se stane obtížným, zdlouhavým a vláda nebude dostatečně efektivní. Vlivem schumpeterovské tradice teorie demokracie je v tomto směru naprosto zřetelný. Vážným argumentem pro oponenty je rovněž fakt, že politiku budou více ovlivňovat nejrozličnější zájmové skupiny právě na úkor volených zástupců. Setkáváme se rovněž s argumenty, že se v konečném důsledku uplatní zejména vliv ekonomicky silnějších zájmových skupin, což může mít negativní vliv i na podobu občanské společnosti. Poslední, neméně závažnou

výtkou je to, že prostřednictvím participace oslabujeme roli veřejné správy: „Fragmentace veřejné správy může snižovat její efektivitu, neboť dochází k oslabení možnosti koordinace. Ztrácí se jasné vymezení odpovědnosti (accountability) veřejné správy, protože přestává být zřetelné, která instituce je odpovědná za konkrétní rozhodnutí.

Obecně se má za to, že země střední a východní Evropy nedosahují takového stupně participace, jako je tomu například ve skandinávských zemích, Německu, Rakousku či Švýcarsku. Mnozí badatelé se shodují na tom, že jednou z hlavních příčin tohoto stavu jsou kulturní tradice (Holmes 1998), takové prostředí posttransformačních společností lze ve srovnání se západními státy charakterizovat jako to, kde je slabá občanská společnost, vysoká míra sociální nedůvěry a nedůvěry v institucionalizovanou politiku (zejména stranickou), vysoký stupeň politického odcizení a občanské bezmocnosti, nízká míra pocitu občanské kompetence a vlivu na politiku. (ESS 1, 2, 4, 5) Zároveň zde panuje sklon velké části veřejnosti podléhat nekriticky politickým autoritám – ochota svěřovat jim velký díl kontroly a odpovědnosti současně s pocitem vlastní neodpovědnosti (Nosál 1999). Kromě toho zde zaznamenáváme i nižší přímou politickou participaci, za niž můžeme považovat volební účast.

První republika, důvěra a politika

Na první republiku můžeme nahlížet různými způsoby, přes ta desetiletí se nám jeví více idylicky, než byla. Většinou si s ní spojíme tatíčka Masaryka a pomalost tehdejší doby nám symbolizují černobílé komedie s Oldřichem Novým a Adinou Mandlovou. Ale první republika to byla rovněž nadřazenost politických stran nad parlamentem, sociální nepokoje, nárůst bulvárních médií či vázané mandáty, které představovaly absolutní loajalitu vůči stranám. Ty se nedávno snažily zavádět Věci veřejné, dříve Sládkovi republikáni.

Podíváme-li se na průzkumy veřejného mínění, patří období první republiky k těm nejvíce pozitivně hodnoceným. Většinou se ocitá za obdobím vlády Karla IV., Přemyslovců a Velkomoravskou říší. Během první republiky se podařilo vybudovat základy demokratických institucí, demokratické smýšlení, což byl základ pro převrat roku 1989, respektive pro snadnější obnovování demokracie ve srovnání s dalšími středo a východoevropskými zeměmi. K tomu, co jsem uvedl výše, může být právě první republika inspirativní. Chceme-li si udržet pozitivní přístup k demokracii, pak se jí musíme také učit. Již v období Rakouska-Uherska vznikaly spolky, které se věnovaly mj. občanskému vzdělávání, od 70. let 19. století to byly zejména dělnické vzdělávací spolky, další působily kolem politických stran.

K první zákonům nové republiky patřily Zákon o organizaci lidových kursů občanské výchovy (7. 2.; č. 67/1919 Sb.) a Zákon o veřejných knihovnách (22. 7.; č. 430/1919 Sb.), které s občanským vzděláváním souvisely. Na počátku stálo poměrně jednoduché zdůvodnění: „Stát (si) nemůže dovolit dát hlasovací lístek do rukou lidí nevzdělaných, neuvědomělých a nevychovaných.“ Nebo také: „Má se všemu občanstvu dostati dobrého lidového výkladu o ústroji státu, o jeho působnosti ve všech oborech jeho činnosti a o právech a povinnostech státních občanů“.

K průkopníkům občanského vzdělávání patřil poslanec Antonín Uhlíř, který se poněkud obával toho, že lidé nejsou patřičně připraveni k podpoře republikánství a demokracie, zvláště na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Bylo ustaveno několik set vzdělávacích spolků, uspořádáno asi 126 tisíc akcí a proškoleny zhruba čtyři miliony obyvatel. Postupně převzal hlavní roli ve vzdělávání Masarykův lidovýchovní ústav. Co je podstatné, důraz byl kladen na i na veřejné knihovny jakožto lokální centra vzdělanosti. Doporučována byla zejména odborná literatury, nikoliv brak a krvavé romány. Knihovny měly být ve všech obcích.

Celou koncepci vzdělávání zhodnotil osvětový pracovník Antonín Rambousek: „Organisace naší lidové výchovy, jak se vyvinula na základě zákona o kursech občanské výchovy, nemá

dosud obdoby v žádném jiném státě a lze říci, že nemálo přispěla ke konsolidaci poměrů v našem životě státním i veřejném.“ Vývoj v tomto směru zachytil Jiří Pokorný v knize o lidové výchově (2003).

Diskuse

Přechod k demokracii se po roce 1989 v České republice povedl, ale období před rokem 1990 nás poznamenalo mnohem více, než jsme si možná mysleli. V klíčové proměnné, kterou je tzv. sociální důvěra, tedy stav, při němž si důvěřujeme navzájem, na tom nejsme dobře. Přirozeně, sociální důvěra je u nás nižší než ve Skandinávii, Německu či Švýcarsku. Sociální důvěra má vliv na politickou důvěru, tedy důvěru v politické instituce, vládu, parlament i strany. Z výzkumů vyplývá, že čím nižší je důvěra v politiku, tím nižší je i podpora demokracie.

Zájem o politiku u nás není nijak velký, nelze do něj nikoho ani nutit. Nicméně bychom si měli uvědomit, že náš nezájem o politiku znamená, že se vzdáváme kontroly nad sociální politikou, školstvím, výší daní, zkrátka nad tím, co označujeme jako věci veřejné. Výzkumy nám rovněž říkají, že s vyšším zájmem o politiku roste také důvěra v demokracii.

Jak se zdá, všechno souvisí se vším, ale na tom, že klíčový je náš vztah k demokracii, se snad shodne většina z nás. Je pozitivní, že právě zákon o občanském vzdělávání se začíná prosazovat také u nás. Je to již po několikáté, věrme však, že zákonodárci nakonec potřebnou normu schválí.

Literatura

Nosál, Igor. Politická kultura a lokální politika v České republice. Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách: 1999. Dostupné z:

http://www.cefres.cz/IMG/pdf/nosal_1999_politicka_kultura_ceska_republika.pdf.

Pokorný, Jiří. Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2003

Sartori, Giovanni. Teória demokracie. Bratislava: Archa, 1993.